

ROLUL CONTEXTULUI ÎN CODIFICAREA ȘI DECODIFICAREA ACTELOR DE VORBIRE INDIRECTE

Tatiana Sîmboteanu

ORCID 0000-0002-4000-4722

Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”, Universitatea de Stat din Moldova

The term context is used in pragmatics studies to highlight the message known to communication participants, both the sender and the receiver, a message that contributes to the correct understanding and interpretation of the information. The role of context is crucial in the theory of speech acts, in which the intention of the speaker and the effect on the interlocutor has a central position, but especially in the interpretation of speech acts: one and the same linguistic formula serves to achieve several pragmatic functions, and one and the same function can be achieved through several linguistic formulas. Thus, if the illocutionary value of the utterances is not marked by specific means, it becomes contextually determinable.

Keywords: speech act, context, illocutionary force, intention, codification, interpretation.

Cuvinte-cheie: act de vorbire, context, forță ilocuționară, intenție, codificare, interpretare.

Actul de vorbire, realizat prin utilizarea limbii în situații concrete de comunicare, cu o anumită intenție comunicativă [1], constituie un instrument de analiză funcțională a limbii în procesul comunicării. Având un caracter complex, actul de vorbire este caracterizat, potrivit lui Austin, tridimensional: dimensiunea locuționară, ilocuționară și perlocuționară. Anume pe baza acestor dimensiuni poate fi explicat raportul enunțul cu realitatea și cu modalitatea de a produce prin realizarea lui schimbări / efecte.

În raport cu modul de exprimare a forței ilocuționare, lingviștii fac distincție între actele de vorbire directe și indirecte.

Actele de vorbire directe se produc atunci când forma gramaticală a enunțului și valoarea ilocuționară exprimată cu ajutorul lui coincid. Structurile sintactice specializate pentru realizarea actelor de vorbire esențiale sunt următoarele:

- a) scopul ilocuționar asertiv, adică aserțiunea este realizată prin propoziții enunțative;
- b) scopul ilocuționar interogativ caracteristic întrebărilor este exprimat prin propoziții interogative;
- c) scopul ilocuționar directiv, e vorba de actele de vorbire din clasa cererii care sunt marcate cu ajutorul propozițiilor imperative.

Actele de vorbire indirecte sunt cele realizate prin mijloacele lingvistice caracteristice altor acte de vorbire, altfel spus, în cazul acestor enunțuri forma gramaticală și valoarea lor ilocuționară nu coincid.

Iată un exemplu în care un enunț interogativ este folosit pentru exprimarea unei aserțiuni:

- *Parcă-i șade mai bine cu beretul!... zice mam'mare scuișându-l să nu-l deoache, apoi il sărută dulce.*

- *Cu ce-i nu șade lui bine? adaogă tanti Mita, și-l scuișă și dumneaei și-l sărută. [2]*

Aici, de fapt, enunțul în cauză este folosit de locutor nu ca întrebare, ci pentru a face o afirmație: *Băiatului îi șade bine cu orice.*

Un alt exemplu de act de vorbire indirect menționat frecvent este următorul: „Poți să-mi dai sarea?” Aici enunțul cu forma interogativă obține o valoare imperativă, având scopul de a-l determina pe interlocutor să îndeplinească o acțiune.

În exemplele de mai jos, prezentăm câteva situații în care enunțurile de tip asertiv sunt folosite ca acte de vorbire directive antrenând, astfel, o acțiune din partea interlocutorului.

- 1) O fetiță se joacă în casă; ea aude că sună cineva la ușă; atunci îi strigă mamei: „Mama, sună la ușă”. Mama ei se apropie și deschide ușa.
- 2) În timpul unei recepții, un servitor intră și anunță: „Doamnă, masa este servită.” stăpâna casei se ridică și invită oaspeții în sufragerie.
- 3) Un soț deschide ușa să plece la serviciu; soția sa îi spune: „Azi va ploua.”; el se întoarce și își ia umbrela.

Punctul comun al acestor exemple constă în faptul că în niciunul dintre aceste cazuri, locutorul nu-i spune destinatarului ce urmează să facă. El nu face decât să-l informeze pe interlocutor despre un anumit fapt și-l lasă să judece singur referitor la ceea ce trebuie să facă. Cu toate acestea e de la sine înțeles că locutorul a vorbit în așa fel încât destinatarul să înțeleagă ce i se cere.

Observăm deci că expresia indirectă a locutorului, în aceste cazuri, devine un exemplu de „*Cum să faci lucruri cu vorbe*”. Ceea ce ar mai trebui precizat este că, informând interlocutorul cu privire la unele circumstanțe sau evenimente, aceste aserțiuni reușesc să producă comportamente specifice.

Identificarea tipului de act lingvistic, atribuirea forței ilocutionare unui enunț este un proces dinamic, deseori negociabil, care are loc între interlocutori [2]. Din analiza exemplurilor prezentate constatăm că interpretarea unui act de vorbire presupune obligatoriu cunoașterea contextului în care are loc actul de vorbire respectiv, pentru că anume contextul ne oferă informații despre intenția locutorului sau despre nivelul de conștientizare a acestei intenții de către interlocutor. Așadar, contextul, care înglobează informațiile privind circumstanțele concrete ale comunicării, identitatea vorbitorilor (gradul de apropiere dintre aceștia, relațiile dintre ei, relațiile de subordonare ș.a.), timpul și locul comunicării, prezintă o importanță deosebită pentru decodificarea și înțelegerea enunțului.

După cum se arată în studiile de specialitate, contextul este de mai multe feluri. Eugeniu Coșeriu face distincție între trei tipuri de context: contextul *idiomatic*, contextul *verbal* și contextul *extraverbal* [3].

Contextul idiomatic este însăși limba, și este constituit din semnele limbajului în care este produs textul comunicării.

Contextul verbal echivalează în mare parte cu *cotextul*, informația pre- și post-conversațională. În cadrul acestui tip de context, Coșeriu delimitează contextul direct și indirect, precum și contextul verbal pozitiv și negativ. Acesta din urmă se referă la elemente neexprimate care pot fi percepute ca „lipsă” din cauza unei așteptări dezamăgite (de exemplu, datorită unei anumite tradiții comune) și se identifică de regulă cu tăcerea, absența unui act de vorbire de răspuns.

Prin *context extraverbal*, Coșeriu are în vedere circumstanțele de natură nelingvistică ce sunt percepute în mod direct de către vorbitori, și aici lingvistul distinge următoarele 6 subtipuri: contextul *fizic*, *natural*, *empiric*, *ocazional*, *istoric*, *cultural*.

O serie de alte studii de lingvistică menționează următoarele tipuri de contexte: *referențial*, *situational* și *interactiv* [5].

Astfel, contextul referențial este constituit din totalitatea obiectelor și stărilor de lucruri descrise cu ajutorul enunțului. Reprezintă, așadar, ceea ce face referință efectiv enunțul. Determinarea contextului ca fiind referențial este un proces complex, dar mai ales subiectiv întrucât presupune existența unui minim de cunoștințe comune vorbitorilor, despre realitatea descrisă prin enunț, or, fiecare dintre locutori își are propria realitate, deseori departe de cea comună. Cu alte cuvinte, fiecare locutor își creează propria realitate pornind de la propriile experiențe.

Rolul unui astfel de context este reliefat, mai ales, în cazul interpretării unor enunțuri precum: *O pâine, vă rog.* (la magazin); *Actele, vă rog!* (la ghișeu); *Aici, vă rog.* (operatorul roagă clientul să semneze un act, arătându-i locul unde să semneze). Toate aceste enunțuri reprezintă niște cereri. Este evident că pentru a fi funcționale este important ca participanții la dialog să fie într-o

situațiile care implică obiectele și acțiunile respective. Doar în aceste cazuri interlocutorul va putea înțelege enunțul recuperând ușor verbul omis.

Contextul situațional înglobează informațiile privind situația de comunicare, inclusiv informațiile privind identitatea, interesele, activitățile, scopurile interlocutorilor, apartenența la același grup, relațiile interpersonale existente: formale, profesionale, amicale, de familie, relațiile de superioritate-egalitate-inferioritate, locul în care se consumă situația de comunicare: în public, în privat, în cadrul unor instituții, în sânul familiei, dar și timpul comunicării: în timpul programului de lucru, în timpul unei întâlniri de afaceri, în timpul unei întâlniri amicale etc. Aceste informații de natură non lingvistică constituie condițiile preliminare ale reușitei actului de vorbire. Pornind de la aceste informații interlocutorul poate descifra mesajul real al actului de vorbire și poate percepe intenția vorbitorului. În felul acesta, ele sunt foarte importante pentru decodarea actelor de vorbire, întrucât reflectă dimensiunea lor pragmatică. De exemplu, transmiterea în direct a discursului Papei, ar putea fi percepută drept un mesaj doar de credincioși catolici.

Cât privește contextul interactiv, acesta este reprezentat de situațiile caracteristice enunțurilor performative care-și marchează propriul lor cadru de realizare. Altfel spus, acest tip de context este specific situațiilor create efectiv de actele de vorbire. De exemplu: *Îți ordon!*, *Îți promit!*, *Condoleanțe!*, *Felicitări!* sunt acte / formule performative care exprimă acțiuni realizate simultan cu momentul rostirii lor.

Așadar, reușita codificării și, respectiv, a decodificării unui act de vorbire indirect depinde în mare măsură, mai ales, de cunoștințele comune împărtășite de cei doi interlocutori, de ceea ce ei știu sau consideră de la sine înțeles, de opiniile și intențiile lor în situația dată, adică de ceea ce constituie contextul comunicării.

Menționăm aici că identificarea subtipurilor de context este condiția care ne ajută să ne orientăm în stabilirea modalităților de interpretare cât mai corectă a forței ilocuționare atribuite enunțului, făcând astfel posibilă identificarea actului de vorbire realizat.

În continuare, vom analiza în baza unor exemple concrete rolul diferitor tipuri de context în descifrarea actelor de vorbire realizate indirect.

Pentru început vom examina câteva exemple când elementele constitutive ale situației de comunicare contribuie la descifrarea forței ilocuționare a enunțului. Să se compare, bunăoară enunțul *Atenție!*, interpreta ca ordin (în armată) sau secvență cu funcție de apel (în conversația cotidiană). Vedem că aceste valori pot fi diferențiate în funcție de contextul situațional al comunicării.

Un alt enunț, de exemplu: *Aș vrea o bere rece!* Dacă enunțul citat este rostit de un vorbitor, care se află în deșert, acesta corespunde exprimării unei dorințe (realizabile doar printr-o minune); dacă însă enunțul este rostit de un client într-un bar, el echivalează cu o simplă cerere.

Despre rolul pe care îl are contextul, în special cunoștințele despre lume ale interlocutorului, în interpretarea actelor de vorbire am putea să ne dăm seama analizând următorul enunț: „*Cafeaua este încă pe foc*”, forma gramaticală ne arată că este vorba despre o afirmație, o constatare, care însă, într-un anumit context, devine o sugerare, o recomandare: „*Ar fi bine să iei cafeaua de pe foc*”.

În alte cazuri, pe lângă informațiile deduse din contextul comunicării, forța ilocuționară a enunțului poate fi sugerată suplimentar cu ajutorul unor mijloace de limbă. Printre acestea sunt de menționat elementele prozodice în cazul comunicării orale (intonația, tonul vocii, debitul verbal, emfaza), Aceste mijloace chiar dacă nu sunt specializate pentru marcarea forței ilocuționare pot contribui într-o anumită măsură la interpretarea actelor de vorbire indirecte, făcând astfel distincție între o aserțiune, o promisiune, o amenințare, un reproș etc.

De exemplu, la o lecție, profesorul se poate adresa unui elev gălăgios cu enunțul: *Ești pregătit, nu-i așa?* Aparent cu rol de întărire sau confirmare a expresiei precedente *ești pregătit*, secvența *nu-i așa* întărește forța ilocuționară de reproș, de ordin (te îndemn să te liniștești, altfel te chem să răspunzi tema).

Un alt exemplu: *Erai prea ocupat ca să mă saluți.* Realizat ca aserțiune, acest enunț capătă o forță ilocuționară de reproș, de obiecție, datorită adverbului *prea*, și desigur aplicării regulilor preliminare, despre care am amintit mai sus.

Încă un enunț care comportă valoare de reproș: *Visează Parisul? Cu așa atitudine o să ajungă dincolo.* Adverbul „*dincolo*” se definește prin următorul sens: „*în partea cealaltă, în partea opusă*”. Totuși în contextul în care este formulat acest enunț, forța ilocuționară, marcată prin adverbul *dincolo*, este cea de zeflemea, neîncredere, ironie, caracteristică categoriei de verbe verdictive, întrucât reflectă o judecată fondată pe anumite valori sau fapte. Aceeași explicație se aplică și următorului exemplu: *S-a întors aseară taaare devreme.* În acest caz, modalitatea enunțiativă de exprimare utilizată de vorbitor probează la prima vedere un scop de constatare a unui fapt, aserțiunea. Cineva s-a întors aseară devreme acasă, pe când în realitate enunțul obține valoare de ironie, într-un context determinat, cum ar fi cel în care un student întârzie la ore, iar cineva din colegi îi justifică „fapta”.

În cazul în care un părinte, fiind întrerupt în timp de vorbește, de propriul copil, îi spune: *Tu, bineînțeles, știi mai multe.* Scopul ilocuționar al enunțului asertiv ca formă este de a reproșa (un comportament inoportun, lipsit de respect), de a arăta dezamăgirea (față de nedorința de a fi ascultat), sau chiar de amenințare (dacă ești așa, să știi că nu-ți mai spun nimic!).

Evident că în exemplele de mai sus (*Erai prea ocupat ca să mă saluți./ Visează Parisul? Cu așa atitudine o să ajungă dincolo./ S-a întors aseară taaare devreme.*) un anumit rol au și mijloacele de limbă, uneori și mimica sau gesturile, dar nu pot fi neglijate nici elemente specifice contextului extralingvistic [4].

La capitolul marcatelor prozodice ar trebui menționată și intonația. Bunăoară, dacă la o petrecere unul dintre invitați spune: „*Desertul a fost delicios*”, gazda poate zâmbi mulțumită, fiindcă interpretează acest enunț ca pe o laudă. Dar dacă e rostit cu un ton „mai deosebit”, ceea ce ar denota sarcasm, gazda ar putea să-l mai guste încă o dată întrebându-se dacă a pregătit bucate într-adevăr gustoase.

În comunicare pot fi întâlnite enunțuri care sunt polisemantice sub aspectul forței lor ilocuționare. În aceste cazuri pentru interpretarea enunțurilor este necesară atât cunoașterea condițiilor concrete de comunicare, cât și luarea în considerație a tuturor mijloacelor de limbă care pot contribui la interpretarea enunțului. Doar astfel este posibilă o decodificare corectă a intenției vorbitorului.

Să examinăm, de exemplu, enunțul: *Ai un inel foarte scump.* Vorbitorul poate folosi acest enunț cu intenția fie de a-i face un compliment fericitului posesor al bijuteriei, fie de a-și exprima regretul pentru că el însuși nu are un așa accesoriu valoros. În interpretarea acestui enunț de o importanță majoră are contextul situațional al comunicării. În același timp, forța ilocuționară poate fi sugerată inclusiv de intonația vorbitorului. Un alt element implicat indirect în interpretarea forței ilocuționare este adverbul de intensitate.

Concluzii:

Am constatat astfel că în realizarea actelor de vorbire nu există o corespondență biunivocă între semnificant și semnificat, prin urmare, deseori, mijlocul care joacă un rol esențial în funcționarea și decodarea enunțurilor ca unități folosite pentru realizarea actelor de vorbire este contextul. Importanța informațiilor contextuale pentru decodificarea actelor de vorbire variază în funcție de modalitatea de marcare a forței ilocuționare: cu cât valoarea ilocuționară a unui act este codificată mai explicit, cu atât interlocutorul are nevoie mai puțin de context pentru actualizare / interpretare, și cu cât forța ilocuționară este mai puțin „convențională”, cu atât mai multă importanță capătă contextul.

Coșeriu considera cunoștințele comune drept factor-cheie pentru ca textul / comunicarea să capete sens, de aceea, în interpretarea actelor de vorbire, mai ales a celor indirecte, este foarte importantă stabilirea tuturor elementelor contextuale așa încât să poată fi descifrată adevărata intenție a vorbitorului, care doar astfel poate reuși să facă lucruri cu vorbe.

Referințe bibliografice:

1. GALR (2005), Editura Academiei Române, București, p. 798

2. AUSTIN, John Langshaw (2005), *Cum să faci lucruri cu vorbe* / trad.: Sorana Corneanu; pref. Vlad Alexandrescu. Pitești: Paralela 45
3. *Limba Română, Numărul 5-6 (155-156) / 2008 p- 57-70 (online pe* <https://www.universalis.fr/encyclopedie/pragmatique/3-plusieurs-pragmatiques/>
4. CARAGIALE, Ion Luca, *Domnul Goe* [online]
5. MARINI, Andrea, CARLOMAGNO, Sergio, (2004), *Analisi del discorso e patologia del linguaggio*. Vol. 10, Ed. Springer Verlag, p. 112